

Ключ до розв'язання проблеми дематеріалізації суспільного природо-виробництва перебуває в системі чинників, що мотивують суб'єкта господарювання до здійснення еколого-конструктивної діяльності. В українському суспільстві одним із таких чинників є екологічний менталітет, що може стати резервуаром для накопичення природоохоронних цінностей та фундаментальним фактором дематеріалізації економічного розвитку. Інтеграція України до ЄС відкриває шлях до збагачення національного менталітету кращими європейськими традиціями ресурсозбереження.

5.5. Мотиваційні механізми в системі управління еколого-орієнтованими змінами природокористування

Зростання деструктивного антропогенного навантаження на довкілля та погіршення у зв'язку з цим здоров'я й умов життя населення, підвищення витрат підприємств на використання природних ресурсів, погіршеної якості у виробництві змушують уряди багатьох держав світу формувати нову екологічну політику, впроваджувати більш ефективні методи її реалізації на національному та регіональному рівні. У соціально-економічному просторі України також залишаються актуальними питання ефективного управління природокористуванням й охороною навколишнього середовища, зокрема в частині створення системи мотиваційних стратегій та інструментарію управління дематеріалізаційними, енерго- і ресурсоефективними змінами, екологізацією виробництва та споживання.

Ґрунтовні дослідження в галузі вітчизняної політики природокористування, розроблення економічного механізму управління екологічно-орієнтованим розвитком, вирішення практичних питань екологічного менеджменту в рамках мотивації підвищення енергоефективності, ресурсозбереження, екологізації соціально-економічних систем знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних вчених, як: О. Ф. Балацький, О. О. Веклич, Т. П. Галушкіна, Б. М. Данилишин, С. М. Ілляшенко, Л. Г. Мельник, Н. В. Пахомова, О. М. Теліженко, В. М. Трегобчук, С. К. Харічков, В. Я. Шевчук та ін. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, проблеми перебудови вітчизняної політики природокористу-

вання вимагають подальшого опрацювання. Об'єктивно виникає потреба в подальшому розвитку мотиваційної функції екологічно-орієнтованого управління зовнішніми та внутрішніми чинниками впливу на соціально-економічні системи, у формуванні та економічному обґрунтуванні мотиваторів дематеріалізаційної, ресурсозберігаючої діяльності підприємств і населення.

Економіка України впродовж десятиліть формувалася без урахування її екологічних особливостей. На жаль, питання ефективного природокористування залишається невирішеним і сьогодні, що негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, якість природних ресурсів та рівень життя населення. У зв'язку з цим виникає необхідність розроблення такої державної політики природокористування, яка б відповідала рекомендаціям, прийнятим Конвенцією ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро і на Всесвітній зустрічі зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі. Для узгодження інтересів економіки та екології рекомендується сформувати державну еколого-орієнтовану соціально-економічну політику, важливими складовими якої є дематеріалізація, екологізація та ресурсозбереження.

У країнах Західної Європи екологічна політика держави поєднує збалансовані адміністративно-контрольні, фінансово-економічні та соціально-економічні важелі. Більшість країн з розвинутою економікою надають перевагу саме економічним методам управління, а соціально-психологічні лише посилюють їх дію. У цих державах основні еколого-орієнтовані заходи спрямовані не на введення в дію очисного обладнання, а на створення екологічно чистих, ресурсо- та енергоефективних технологій. Дієвими є також механізми реалізації екологічного законодавства, які застосовують більше ніж 150 видів екологічних податків, причому їх структура і тарифні ставки затверджені національними парламентами (Данилишин, 2008).

У Німеччині розроблена та реалізується стратегія екологічно-орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва, що є важливим напрямом екологізації економіки. Обов'язковим для всіх підприємств є проходження екологічного аудиту на основі прийнятих національних стандартів, які його регулюють. Якщо викиди шкідливих речовин перевищують

зазначені норми, то до таких підприємств держава застосовує штрафні санкції, відмінняє пільгове оподаткування.

Одним із важливих напрямів екологічної та ресурсозберігаючої політики США є фінансування урядом наукових розробок і досліджень, які сприяють зменшенню масштабів негативного деструктивного антропогенного навантаження на довкілля та людину, скороченню обсягів використання ресурсів. У США також діє досить розгалужена та деталізована система стандартів якості навколишнього середовища.

В Японії основними напрямками діяльності держави у сфері екологізації, енергоефективності та ресурсозбереження є: впровадження стандартів якості довкілля; організація наукових досліджень з проблем енерго- і ресурсозбереження та охорони навколишнього природного середовища; формування систем екологічного моніторингу; впровадження програм контролю за забрудненням компонентів довкілля і ресурсовикористанням. Важливими рисами механізму управління природокористуванням в Японії є також широке застосування прогресивних технологій та новітніх досягнень у цій галузі, консолідація владних структур та приватного бізнесу навколо розв'язання проблем ресурсоефективності, широке використання системи компенсацій за шкоду від забруднення довкілля. Екологічна політика Японії базується на таких екологічних інструментах, як пільгове оподаткування та кредитування екологічних засобів, ресурсозберігаючих технологій; система державного субсидування екологічно-орієнтованих ініціатив тощо (Лук'янихіна, 2002).

До завдань політики природокористування України варто віднести збільшення частки впровадження новітніх наукових досягнень у сфері енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів, екологічно безпечних видів транспорту та ін. (Ілляшенко та ін., 2003). Вітчизняним природоохоронним законодавством передбачається, що виробництво екологічно небезпечної, ресурсовитратної продукції коштуватиме виробнику надто дорого і, як наслідок, він втратить конкурентну перевагу. Однак практика показує зворотний зв'язок: на жаль, у більшості випадків товаровиробникам вигідніше здійснювати фіскальні екологічні платежі, ніж ви-

трачати кошти на природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи, особливо в секторі природних монополій. Більше того, керівники підприємств, використовуючи «зв'язки», часто сплачують установлений екологічний штраф неповною мірою або взагалі не сплачують.

Найбільш поширені методи управління екологічно-орієнтованою діяльністю в Україні наведені на рис. 5.3 (Мельник та ін., 2012). Примусова група економічних методів в Україні досить поширена. До неї належать штрафи, санкції, екологічна стандартизація, платежі за забруднення довкілля (якщо особа займається екодеструктивною діяльністю) тощо. Із заохочувань застосовується пільгове оподаткування і кредитування, бюджетні дотації, субсидування цін (при зменшенні негативних наслідків від екодеструктивної діяльності). Проте наведені економічні методи не завжди використовуються ефективно й потребують значного розширення та удосконалення з урахуванням кращого світового досвіду.

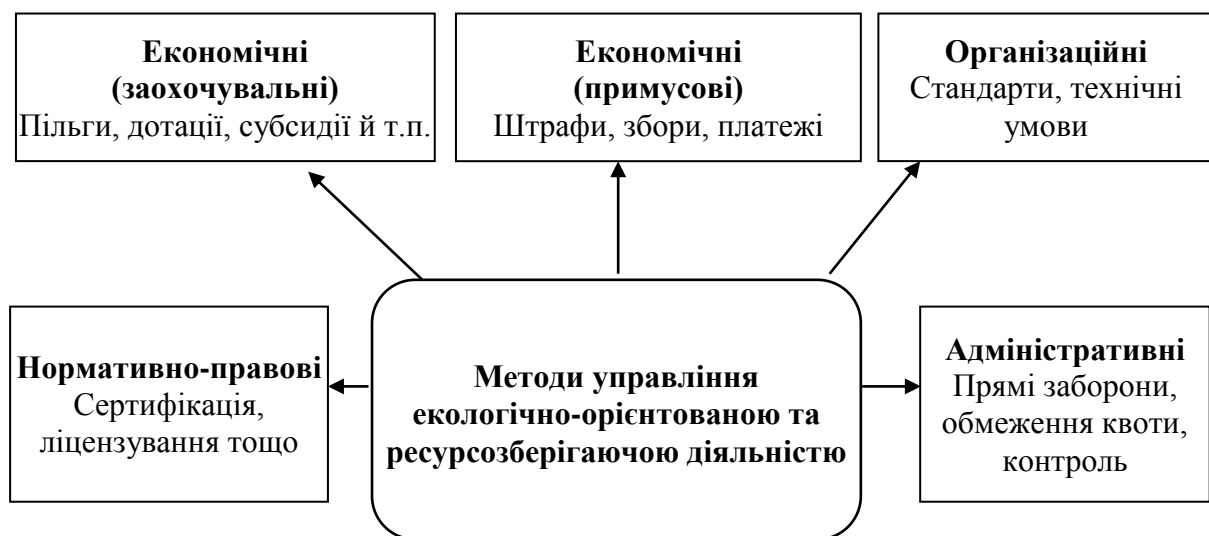

Рис. 5.3 – Методи управління екологічно-орієнтованою та ресурсозберігаючою діяльністю в Україні (побудовано авторами на основі (Мельник та ін., 2012))

Головний позитивний результат чинного економічного механізму екологічного регулювання в Україні – платне природокористування, економічний інструментарій якого є засобом забезпечення надходжень фінан-

сових ресурсів, необхідних для ліквідації наслідків забруднення довкілля й стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Водночас перегляду потребує методика визначення розмірів плати та механізму стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів в Україні, адже, як показує аналіз динаміки загальної суми екологічних зборів останніми роками, на сьогодні не забезпечуються зростаючі потреби держави у фінансуванні природоохоронних та природовідновлювальних заходів. Щорічно державний та місцеві природоохоронні фонди недоотримують чималі суми коштів на усунення забруднення та відновлення екосистем країни, а механізми формування екологічних фондів є непрозорими.

Пріоритетними завданнями у сфері вдосконалення економічного механізму екологічно збалансованого природокористування в нашій країні є розширення бази оподаткування забруднювальних речовин та екологічно небезпечної, ресурсовитратної продукції з метою стимулювання суб'єктів господарювання до раціонального природокористування (Петрушенко, 2007). Проте такі реформи мають базуватися на ґрунтовному науковому супроводі, розвитку методологічних засад та імплементації рентного підходу при регулюванні природокористування. Значну увагу доцільно приділити вдосконаленню методів економічної оцінки природних ресурсів й екологічних впливів на навколишнє природне середовище та здійсненню економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу України; науковому еколого-економічному обґрунтуванню існуючої системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів та збору за забруднення довкілля.

Для стимулювання зростання інвестиційних вкладень в екологічно-орієнтоване ресурсоефективне виробництво необхідно, щоб економічна ефективність таких проектів була вищою, ніж екодеструктивних та ресурсовитратних. Тому для сумлінних екологічно-орієнтованих виробників необхідно впроваджувати пільгове оподаткування, субсидування цін екологічних товарів, надавати дотації, гранти, пільгове кредитування, бюджетне фінансування з різних джерел. Такі заходи передбачені в статті 48 Закону України «Про охорону навколишнього середовища», однак сам механізм їх реалізації на практиці залишається неефективним. Це пов'язано, насампе-

ред, з дефіцитом бюджетних коштів на природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи, які розподіляються за залишковим принципом. Фінансування зазначених заходів має здійснюватися за рахунок державних бюджетних та позабюджетних коштів, а також грантової та кредитної підтримки ЄС.

Отже, концептуальною передумовою для формування стратегії екологічно збалансованого енерго- і ресурсоефективного розвитку України має стати запровадження мотиваційних механізмів, сутність яких полягає у формуванні саме економічних відносин у сфері використання природних ресурсів, стимулювання раціонального та комплексного їх застосування і відтворення, формування умов, за яких лише раціональне природогосподарювання буде прибутковим.